

Izvorni znanstveni rad
UDK 944:323.27/28 »1789«

Troškovi slobode

Francuska revolucija kao šansa i opasnost

Konrad Reppen
Sveučilište u Bonnu

Sažetak

U radu se upozorava na totalitarne dimenzije francuske revolucije čiji se protagonisti pozivaju na slobodu i demokraciju kao na legitimacijsku osnovu primijenjenog terora. Jakobinska demokracija može se označiti kao povijesna prethodnica totalitarnih sistema 20. stoljeća. Parola slobode realizirana terorom obrazac je djelovanja star 200 godina.

Dana 8. kolovoza prošlo je 200 godina otkako je francuski kralj, ne našavši drugo rešenje zbog predstojećega bankrota države, savdao Generalne staleže za 1. svibnja 1789. godine. Slično je uradila — posljednji put prije toga — 1614. godine, tražeći pomoć, kraljica Maria Medici. Ti su se staleži, međutim, ovaj put ponašali drugačije. Oni su reguliranjem jednoga pitanja poslovnika (način glasanja o provjeravanju zakonitosti izbora zastupnika) iznudili u lipnju 1789. godine pretvaranje staleža u Narodnu skupštinu. Time je francuska revolucija izvojevala svoju prvu istinsku i sudbonosnu pobjedu nad kraljem, koji se najprije usprotivio, a zatim pristao. I tako se nastavilo korak po korak narednih godina, sve do pada monarhije i uspostavljanja strahovlade. Na kraju je došla Napoleonova vojna diktatura, pod čijim su zastavama francuski mladi seljaci stupali kao vojnici cijelom kontinentalnom Evropom.

Stare su (vele) sile pokorile Napoleonovo veliko carstvo 1815. godine, nakon više od dva desetljeća gotovo neprekidnih ratova s nečuvenim gubicima. Već se na Bečkome kongresu i u desetljeću nakon toga pokazalo da jednostavno nema povratka u predrevolucionarni poredak. Tema »slobode« od tada je, u posve drugačijem smislu nego prije 1789. godine, na dnevnome redu evropske politike — sve do današnjega dana.

Valjanost prava čovjeka

Svima su evropskim državama, osim Engleske, francuskom revolucijom i njezinim neposrednim povijesnim posljedicama (dakle događajima između 1789. i 1815. godine) otvorena vrata, kroz koja su one, naposljetku, nakon

1945. godine, našle put u današnju, slobodarski i socijalno obilježenu pravnu državu organiziranu s podjelom vlasti, ako ih komunistički imperijalizam u tome nije spriječio ili ne sprečava.

To što je francuska revolucija prije 200 godina uvukla u rat cijelu Evropu punih četvrt stoljeća, danas je jedva prisutno u povijesnoj slici, osobito slabo u onih koji u takozvanome mirovnom pokretu izvanparlamentalno zahtijevaju monopol na ispravna politička rešenja.

Ali na francusku revoluciju ne poziva se samo ljevica; i u sredini i na desnici usvojene su nakon drugoga svjetskoga rata barem »ideje 1789. godine« i potpuno prihvaćena parlamentarno organizirana pravna država. Nakon iskustava iz Trećega Reicha nije se više moglo raspravljati u Njemačkom parlamentarnome vijeću o načelu valjanosti prava čovjeka. I katolička je crkva na Drugome vatikanskom koncilu napustila svoje ograde prema općoj slobodi vjere, tiska itd., koje je 1791. godine jasno izrazila protiv francuske revolucije i žilavo branila do duboko u 20. stoljeće. To je bilo potaknuto iskustvima s talijanskim fašizmom, ruskim komunizmom i njemačkim nacionalsocijalizmom za vrijeme Pia XI i Pia XII. Zato se papa danas stalno iznova poziva na prava čovjeka na ljudsko dostojanstvo i u to ubraja i slobodu vjere u društvenome i građanskome smislu, ali zahtijeva, dakako, i dalje da Crkva konačno odlučuje o tome što je istinito i, stoga, moralno obavezno. Ali ne može se prečuti njegovo »da« za slobodu. To je, dakako, kad se točnije sluša, da — ali.

Pravo na revoluciju?

Da je to jasno, ali ne neograničeno, bezrezervno »da«, posljedica je i povijesnih iskustava posljednjih 200 godina. Francuska revolucija pruža, naime, u svome toku opravdane razloge za neprekidne znatne ograde crkvenoga nauka prema jednostavnome pravu na revoluciju. Ona je, najkasnije od 1793, ali, zapravo, već od 1792. godine, klasični poučak za filozofsku spoznaju da je »država kojoj je utopijska sloboda cilj državnoga djelovanja« pogrešna država i da prouzrokuje »kraj sloboda i propast ideje slobode« (Krings). Upravo kad se naglašava da nema razumne alternative demokratskoj pravnoj državi, parlamentarnoj državi i predstavničkoj demokraciji, ne smije se prešutjeti da je naša zapadna predstavnička demokracija krhka tvorevina tako da realna sloboda ne znači samo priliku nego i opasnost. Ne ugrožavaju je, međutim, više preddemokratski politički sistemi, koji ionako nisu zapravo protuslovlili ideji slobode. To se događalo i događa, kao političko sredstvo i politička činjenica, tek u postdemokratskim sistemima, sistemima totalitarnoga kova, koji su u potražnji za »novim čovjekom«.

»Politički mesijanizam«

Ti suvremeni totalitarni sistemi ne potječu dakle, povijesno gledano, iz stare Evrope (svijeta prije 1789. godine). Njihovi misaoni korijeni nikli su prije te granične godine, naime iz Rousseauova opasnoga sna o istovjetnosti pojedinca i društva putem »volonté générale« u Društvenome ugovoru iz 1762.

godine. To što je Nacionalni konvent 1794. godine u svečanoj povorci prenio Rousseauov kovčeg u Panteon i pritome nosio kao relikviju primjerak njegova *Društvenog ugovora*, bila je smišljena propaganda, ali ne i pogrešna povijesna povezanost. Četrdeset, pedeset godina kritike kulture i države sa strane prosvijećene inteligencije bilo je nužan, dakako ne i dovoljan, preduvjet za veliku revoluciju. Od misli do djela je naime — upravo u tako nečuvenoj stvari — dug put. Tek se nakon obaranja monarhije počela ozbiljavati utopija identitetske demokracije. »Politički mesijanizam« jakobinaca kao zbiljski povijesni događaj pretpostavljao je smjenjivanje i prevladavanje staroga, korporativnoga društva i etabliranje demokratskih struktura u državi između 1789. i 1791. godine. Stari monarh, koji nije jamčio slobodu, ali zacijelo slobode i nedodirljivošću svoje božje milosti bio izdignut iz općinstva, nije bio baš diktator. Ne, totalitarizam nije u francuskoj revoluciji smijenio apsolutizam, nego mladu, slobodarsku demokraciju. Zato je bilo logično što se jakobinski totalitarizam pozivao na slobodu i demokraciju kao svoju legitimacijsku instituciju i definirao se kao navlastita, ispravna, povijesno nužna demokracija. Ako je dopušteno parafrazirati Aristotela, može se reći: Totalitarni je sistem deformacijska pojava demokracije — i ujedno, da dodam, prema dosadašnjem iskustvu, najopasnija, najgora perverzija jedne političke zajednice.

Temeljne crte totalitarnoga

Protiv svrstavanja jakobinske vladavine u tip totalitarnih sistema moglo bi se prigovoriti pitanjem nije li time precijenjen kratkotrajan povijesni trenutak. Taj je prigovor, kronološki gledano, točan; ako se razmišlja u dugim razdobljima, francuska totalitarna demokracija bila je samo trenutačna. Ona je bila, osim toga, od početka do kraja improvizirana, nije bila rezultat zavjere i nije se temeljila na prethodno dokraja promišljenome političkom konceptu. Međutim, bila je politička zbilja i vladala je — ne neprijeporno, ali uspješno — 13 mjeseci, od 2. lipnja 1793. do 27. srpnja 1794. godine, kada su u parlamentu odlučivali jakobinski montanjari. Dakle, samo dobru godinu dana — ali ta godina ima paradigmatski značaj. Zato je u historiografiji i prijeporna kao jedva koja druga točka francuske povijesti. Zato se mora ozbiljno shvatiti, kao cjelina ozbiljno shvatiti i, kao sva povijest, u svjetlu kasnijih iskustava nas opečene djece 20. stoljeća, shvaćati i prosuđivati. Ali tada se pokazuje: sistem vladavine jakobinaca koji nije sistematski planiran — posve odgovara — u konkretnim oblicima svojega ozbiljenja i još više po interne utemeljenju svojih metoda i ciljeva, po načinu kako se samorazumijevao i prema vani legitimirao — kriterijima kojima je politička teorija, 150 godina nakon toga, opisala bit suvremenih totalitarizama, koja se može razjasniti u tri točke (Brancher, 1957):

1. Načelno se niječe opravdanost postojanja različitih, međusobno konkurentnih, političkih grupacija, kao i zahtjev za autonomijom političkoga prostora, za postojanjem nepolitičkih životnih područja i kulturnih sfera, u slučaju sukoba čak zahtjev za autonomijom savjesti.

2. Sve se potčinjava i svrstava bezuvjetno obaveznome, monolitnome, svjetonazorski i politički utemeljenome razumijevanju čovjeka, države i društva.

3. Militantna ideologija služi kao nadomjesna religija i zahtijeva kao političko evanđelje isključivo pravo valjanosti. Teror se tumači kao čistilište. To legitimira u očima vladajućih gušenje svake opozicije svim tehnički raspoloživim sredstvima — »sveta giljotina« zove se jedna lozinka u vrijeme terora — to legitimira totalno uprezanje građanina, to legitimira sve što obećava korist i učinak. Utoliko je to svrhovito i tome odgovara i neprestano spominjanje najcrnje prošlosti i najsvjetlije utopije budućnosti.

Time nije nipošto sve rečeno o teoriji totalitarnoga. Ali je jasno ovo: jacobinska se demokracija može označiti u preciznome smislu riječi kao povijesni prethodnik totalitarnih sistema 20. stoljeća.

Neobuzdana vladavina i diktatura

Prethodnik ne znači i uzor; jer sam slijed nije dostatan razlog za određivanje povijesne kauzalnosti i kontinuiteta. Ta je konstelacija, međutim, u našem slučaju odavno dokazana. Značajni izraelski povjesničar Jakob Leib Talmon (1916—1980) već je 1960. godine u 2. svesku svoga velikog djela pokazao kako je totalitarna zasada identitetske demokracije Rousseaua, Robespierrea i Babeufa nastavljena u socijalističkim i nacionalističkim mesijanizimima do sredine 19. stoljeća — uzbudljivo poglavlje političke duhovne povijesti kontinentalne Evrope.

Njegov 3. (i posljednji svezak) produžio je tu liniju 1891. godine sve do prvih godina nakon 1918, do Mussolinija, Hitlera i Lenjina. Pritome se potvrdilo ono što je kao dvadesetogodišnji student uvidio kada su novine svaki dan izvještavale o Staljinovim čudovišnim procesima, dok je on na sveučilištu, na seminaru, uspoređivao ultrademokratske članove jacobinskoga ustava od 24. lipnja 1793. godine sa zbiljom istodobne jacobinske strahovlade i stalno uviđao analogiju između 1793/94. i 1937/38. godine.

Kako se mogla objasniti ta iznenadna sličnost? U oba slučaja samo kao posljedica duboke ljudske opakosti? Ili samo kao slučajno jednaki spoj slično nesretnih okolnosti i situacija? Ili je postojao, možda, neizbježan zakon prema kojemu revolucionarne oslobodilačke i evanđeoske poruke nužno završavaju u terorskim režimima? To bi značilo da bi intelektualno tako fascinantna zavodljivost savršene neposredne demokracije, ukidanja otuđenja čovjeka od sebe samoga društvom, morala u praksi voditi u totalitarnu diktaturu.

Jacobinski mit

Kad je Talmon kasnije temeljitije istraživao pojave, razotkrila mu se jacobinska faza francuske revolucije sa svojim grotesknim protuslovljem između himničkoga patosa pseudoreligioznih prizivanja »slobode«, s jedne strane, i hladne egzekucije 50.000 pravnih umorstava u ime »liberté« i »vertu«, s druge strane, kao potvrda te neobične zakonitosti. I ne samo to: On je uspio u svome životnom djelu dokazati da jacobinski pokus, jedinstvenim povijesnim

iskustvom s opipljivim realnostima strahovlade, nipošto nije konačno izgubio svoju fascinatnost za 19. i 20. stoljeće. Naprotiv: on postaje sugestivan model i mit za desetine i desetine političkih evanđelja, koja su na kontinentu, na mnogim mjestima, u tisućama posredovanja i prelamanjima koncipirana i ponekad iskušana, i na ljevici i na desnici. Revolucija postaje nadomjestak religije, celebrira se i kao kult, a legitimacijske parole mogu se gotovo proizvoljno zamjenjivati: naposljetku je samo još sekundarnoga značaja da li je to klasa ili rasa ili vrlina i sloboda.

Možda najviše uznemiruju, ali su ipak sigurna i zato neizbježna, povijesna iskustva da krajnja perverzija političkoga može nastati ne samo u ime rase ili klase već i pozivanjem na »slobodu«. Ne treba se, dakle, uljuljkivati pogrešnom sigurnošću. Cinjenica da naša država priznaje ideju slobode kao svoje regulativno načelo ne pruža, očividno, još sama po sebi sigurno jamstvo; jer i parola slobode može se dobro instrumentalizirati za politički mesijanzam.

Sloboda i teror

Jakobinci su to shvatili i uvjerljivo povezali »liberté« i »terreur« — isto kao naši današnji teroristi, koji time (svjesno ili nesvjesno) samo igraju re-prizu komada čija je praizvedba bila prije 200 godina. U tome je kontekstu glavni Robespierreov iskaz: »La terreur n'est autre chose que la justice...; elle est donc une émanation de la vertu; elle est moins un principe particulier, qu'une conséquence du principe général de la démocratie, appliqué aux plus pressans besoins de la patrie«* demokracija, vrlina i teror ne samo što nisu u protuslovlju, nego su — za vrijeme revolucije — obaveza vladanja. To su mislili, zapravo, također Hitler i Staljin.

Bio je to vrlo simboličan čin kad je na jednoj središnjoj točki glavnoga grada Pariza, na današnjem Place de la Concorde, koji je tada nazvan »Place de la Révolution«, nakon 10. kolovoza 1792. godine, dana svrgnuća kralja, srušen kip Luja XIV. i zamijenjen novim spomenikom, likom žene kao utjelovljenja »liberté«, koja se oslanja na koplje i nosi frigijsku kapu, partijski znak revolucije. U neposrednoj blizini, na istome trgu, bila je postavljena giljotina. Na putu na stratište mogli su tako Luj XIV i Marija Antoaneta, ali i nepoznatiji i bezimni među smaknutima, kao i mnoštvo koje je slavilo svečanost gledati u oko »slobodi«.

Povezanost slobode i giljotine pokazala je također ona glumica u Langresu koja je na »Svečanosti uma« u studenome 1793. godine kao »femme-liberté« nastupila s amblemom minijature giljotine u rukama. Pojmovno su povezali »liberté« i »terreur«, dakle, ne samo veliki, kao Saint-Just i Robespierre, ili kasnije, u filozofskome razmišljanju, Hegel — to je bilo opće dobro, duh vremena. Ostala je Evropa bila, doduše, time šokirana, ali su francuski vjernici revolucije bili — subjektivno, vjerojatno, većinom iskreno — uvjereni da do-

* »Teror nije ništa drugo nego pravednost...; on je, dakle, emanacija vrline; on je manje princip posebnosti a više konzekvenција općega principa demokracije, primijenjenoga na najbitnije potrebe domovine.«

bra svrha opravdava svako sredstvo. Njihova je mirna savjest bila, prema Lübbeu, »uvjet mogućnosti terora«. »Liberté« ih u tome nije sprečavala, na protiv. Filozofski utemeljena rečenica da država čiji je cilj djelovanja utopija slobode, prouzrokuje kraj sloboda, ima, dakle, svoj povijesni oslonac.

Pouke iz povijesti

Ne postoji li, dakle, zbiljska jamstva protiv perverzije slobode u ime slobode? Odgovorit ćemo na to pitanje u obliku teza.

Dobre institucije nisu garancija apsolutne sigurnosti. Ali ni dobro zamišljenje institucije ne pružaju potpuno jamstvo. Što je postalo od volje većine autora bonškoga ustava za »demokracijom sposobnom da se brani«? Što vrijedi jedan savezni ustavni sud kao institucijski, neovisni korektiv duha vremena ako sam također prinosi žrtve paljenice političkim modama i lansira u javnost krilaticu »informatijsko samoodređenje«? Dobre su institucije važne, neizostavne, fundamentalne. Ali one vrijede jedino dok to želi, ako želi i provodi ih duh njihovih djelatnika. Ne duže. Političke zajednice, koje trebaju biti sposobne da se što bolje orijentiraju pomoću ideje slobode, ne moraju se nužno konstruirati prema francuskome uzoru premda su to učinile gotovo bez izuzetka kontinentalne evropske države i formulirale prava čovjeka kao zahtjev pojedinca naspram državi. Drukčije je u Engleskoj i, prvenstveno, u SAD, gdje se ta prava nisu nužno morala zastupati protiv države, nego su se mogla postulirati i realizirati i u državi i s državom tako što je ona prema tome povremeno ustrojavana (i ustrojava se). Naspram kontinentalnoj identitetskoj demokraciji tamo postoji demokratska praksa »trial and error«, koja pretpostavlja, dakako, samorazumljivu valjanost »law and order«. Ako se državopravnost ne shvaća kao pogrdna, a sređeni postupak kao prisila, na raspolaganju je krajnje efikasan oblik miroljubivoga rješavanja unutarnjih sukoba u društvu. Prema povijesnome iskustvu pruža »ruling of law« najbolje prilike slobodama i slobodi, pogotovo što nije riječ samo o liberalnim temeljnim pravima protiv države, nego o socijalnim temeljnim pravima u državi i s državom.

»Nužna« revolucija?

Smatra li se poželjnim politički, pravni i u pogledu svijesti modernizacijski pomak, koji je francuska revolucija nedvojbeno značila za Francusku, mora se dodati da su druge evropske države postigle posve usporedivu modernizaciju, ne izloživši svoje ljude revolucionarnim potresima, kao što se to dogodilo u Francuskoj, sa svim popratnim pojavama. Većina je njemačkih država doživjela slične slične promjene i modernizacije revolucijom odozgo, reformama.

Francuska revolucija nije bila neizbježna, pa ni za događajnopovijesno objašnjavanje izbijanja revolucije i njezinih velikih obrata od 1789. do 1799. godine; jer, izuzevši termidor II. godine, obaranje Robespierrea, nove su sna-

ge pobjeđivale samo onda i samo dotle dok je postojao vakuum vlasti. Opasnost za zajednicu očito nastaje onda, i tek onda kad vlade — iz bilo kakvih razloga — nisu više spremne vladati, kada — kao francuski kralj od 1788. (1788, ne 1789.) godine — nisu više spremne da odlučuju i vode; tada može, kao što se to dogodilo u svibnju i lipnju 1789. godine, pasti tisućljetni monarhijski sistem zbog prostoga pitanja poslovnika kako da se zapravo glasa pri izbornome provjeravanju izabраниh zastupnika. Prije ne.

Ali to, da zaključim, znači: Najbolje je jamstvo slobode i ujedno njezina velika šansa dobar parlament, koji postavlja dobru vladu i nadzire je, a koja na primjeren način utječe da se posreduje pravo, da se potiče pravednost i da se mir brani prema unutra i prema van.

Preveo s njemačkoga:
Tomislav Martinović

Konrad Reppen

THE EXPENSES OF FREEDOM

THE FRENCH REVOLUTION AS AN OPPORTUNITY AND A DANGER

Summary

This article points out the totalitarian dimensions of the French Revolution the main agents of which appealed to freedom and democracy as to the legitimization of the applied terror. Jacobin democracy can be seen as a historical vanguard of the totalitarian systems in the 20th century. The slogan of freedom implemented by terror is a pattern of action two hundred years old.